

BATI EDEBİYATINDA POLİSİYE ROMANIN GELİŞİMİ SÜRECİNDE DÜŞÜNSEL VE SOSYAL ETKİLER

Ejder ÇELİK*

ÖZET

Polisiye roman türünün kendine özgü nitelikleri onu ölüm karşısında duygusal tepkilerin işlenmesi yerine analitik bir bakışın sergilendiği tekniğin kullanıldığı bir tür olmasındır. Bu yönüyle polisiyeler, düşünsel yapısındaki değişimlerin ortaya çıktığı, hukuk, devlet, ekonomi ve toplum yapılarında köklü değişimlerin yaşandığı, teknik buluşların etkili olduğu 19. yüzyılın bir ürünüdür. Bu gelişmelerin edebiyattaki güçlü etkisi sonucunda, bilim adamı gibi, gözlem, deney ve soyutlama aşamalarından geçen çalışma yöntemi takip eden bir romancı ve bunun sonucu olarak da insanın kişiliğini yaratan, yazgısını belirleyen gücün, maddesel gerekircilik olduğunu gösteren polisiye roman ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: polisiye, suç, ölüm, modernizm

ABSTRACT

Peculiar nature of the crime novel is that it's a kind of technique is used as an analytical point of view instead of the processing of emotional reactions exhibited in the face of death. This aspect of crime are the changes that occur in the intellectual structure, law, government, economy and society where there are fundamental changes in the structure is a product of the 19 th century invention of the technique to be effective. As a result of strong influence on the literature of these developments, science, such as man, observation, experiment and following the working method of abstraction stage as a novelist and as a result it also creates the personality of the man, the force which determines the fate, has emerged thrillers showing that physical determinism.

Key words: crime novel, detective story, death, modernism

Batıda, Sör Arthur Conan Doyle'un Sherlock Holmes öyküleriyle 1887'de ilk ticari başarıyı sağladığı yıllarda polisiye roman kitleler tarafından kabul edilmiştir. Yine aynı yıllar sanayileşme kent, birey, kitle ve burjuvazi olgularının toplumsal yapıda etkin bir biçimde yaşandığı ve tartışıldığı yıllardır. Bu dönemde, edebiyat sanatının konularını her zaman

* Yrd. Doç. Dr., Sosyoloji Bölümü, Bozok Üniversitesi/Yozgat. ejder.celik@bozok.edu.tr

etkilemiş olan avcılık ve kâhinliğin yerini tıptaki ve diğer bilim dallarındaki hızlı bilimsel yenilikler almıştır. Polisiye romanın ortaya çıktığı ve toplum tarafından hızla benimsendiği 19. yüzyılda yaşanan bir diğer değişiklik ise hukuk, devlet ve toplum anlayışında köklü yeniliklerin yaşanmasıdır.

Polisiye romanların toplumdaki çok yönlü değişikliklerden etkilenmesi bu türün özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu edebi türün tekniği ve kurgusu, duygusal tasvirlerin hâkim olduğu, şiddetin cinayet boyutundaki görüntülerinin, kıskançlık, kin, intikam benzeri sebeplere dayandırılarak ortaya konulduğu klasik romandan farklıdır. Polisiye romanlarda klasik roman karakterlerinin ölüm karşısındaki duygusal tepkilerinden (üzülme, gazaba gelme, içe kapanma vb.) oldukça farklı bir tepki dikkati çeker. Polisyede, kahraman zekâsını bilimin imkânlarıyla bir araya getirerek katilin peşine düşer. Bu sürecin edebi aktarımındaki üslup ise klasik romanlarda rastlanmayacak kadar gerçek ve tekniktir.

Çok sayıda bilim insanının, polisiye romanı belirli bir ideolojinin aygıtı olarak görmesinin yanında onu dönemin ekonomik, sosyal, siyasal, hukuksal ve bilimsel koşullarıyla ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Konuya hangi kuramsal yaklaşım çerçevesinde bakılırsa bakılsın bizim için önemli olan dönemin koşullarından etkilenen, böylece toplumsal olanla ilintili bir edebi türün yapılanışdır. Bu verilerden hareketle değerlendirdiğimizde gerek konusu ve gerekse kurgusu ve işleniş açısından polisiye romanlar döneminin sosyal, siyasal, bilimsel ve teknik değişimlerinden başından beri etkilenmiş görünmektedir.

19. yüzyıldan bu yana yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, bu teknolojik gelişmeler sonucunda insanların kentlerde toplanarak birbirine daha bağımlı hale gelmesi, giderek daha karmaşıklaşmış, hiyerarşik ve bölümlenmiş bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı polisiye romanlarda açık bir biçimde yerini almasa da romanlarda toplumsal nedenselliğin karmaşıklığına ve onu anlamının güçlüğüne dair artan bir farkında oluşun sergilendiği görülmektedir.

Bu yıllarda ABD’de iç savaştan sonra hızlanan sanayileşmenin, iş çevrelerinde çetin bir yarışa yol açtığı görülmektedir. Aynı yılların yaygın felsefesi olan “Toplumsal Darwincilik” bu yarışın doğal ve haklı olduğunu savunmaktadır. Doğanın sınırlı kaynakları herkese yetmeyeceği, güçsüzlerin elenmesinin evrim kurallarına uygun, doğal bir olgu olduğu ileri sürülmektedir. Oysa bu görüş hem doğa kaynaklarının hem de insan gücünün kötüye kullanılması sonucunu doğurmuştur. İş çevreleri başarıya ulaşabilmek için yalnızca elle tutulan, gözle görülen değerlerin peşinde koşmayı bir zorunluluk gibi görmüşlerdir. Harcamalar ancak yatırımlar için kullanılmış, sanayileşme ile koşut gelişen teknik ilerleme halkın yaşama düzeyinde gelire bağlı bir iyileşme oluşturmuştur. Kısa sürede birçok zengin kişinin ortaya çıkmasına karşın tarımsal bölgelerdeki küçük çiftçiler yoksul düşmüştür. Kentlere göç ederek geçimini sağlamaya çalışan işçi ve göçmen kalabalığı bu kentlerin nüfusunu kısa sürede yüz katına çıkarmıştır; henüz yasal

güvencesi olmayan bu insanlar sanayi çevrelerinde uygun olmayan gelirlerle zor yaşam koşullarında yaşamak durumunda kalmışlardır.

1890'ların genç romancıları ana çizgileri yukarıda belirlenen bu toplum tablosu ile karşı karşıya kalmışlardır. Toplum katmanları arasındaki uçurumla birlikte düşmanlığın da büyüdüğünü, büyük kentlerdeki acımasız yaşamını, küçük kentlerin sıkıcılık ve tutuculuğunu yakından görmüşlerdir. Genç romancılar bir önceki kuşağın roman anlayışına eleştirel yaklaşmışlardır. Onlara göre kendilerinden önceki kuşağın yazdığı romanlar 1890'ların gerçekliğini yansıtmamaktadır. Hamlin Garland'ın *Crumbling Idols* (1894) adlı on iki denemesi, edebiyat, resim ve tiyatro alanlarındaki putların yıkılması için genç sanatçılara bir çağrı niteliğindedir. ABD romancılığı o dönemde bu ulusal koşulların yanında Avrupa ve İngiltere'den gelen uluslararası düşünce akımlarının da etkisi altında kalmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da aydınlar arasında en çok tartışılan konular, çeşitli bilim dallarında yer alan gelişmelerle bunların düşünsel sonuçlarıdır (Aytür 1987: 25-26).

Fen bilimleri evrenin ve canlıların oluşumunda doğa yasalarının egemen olduğu kanıtlanırken toplumsal devinimlerle zihinsel olguların da kendi doğalarına özgü yasalarla yönetildiğini gösteren bulgular doğalcı akımın güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bütün bu bulgular Amerika'nın yaygın düşünce akımı haline gelmiş bulunan pozitivizmin de yardımıyla, bilimsel yöntemin her alanda geçerli olduğu inancının yayılmasını sağlamıştır. Olayların kökenindeki ayrıntılı bilgileri toplayarak bunların gerçekliğini gözlem ve deneylerle araştırmak, genel yargıların çıkarılabileceği ilkeleri saptamak, bilimsel yöntemin temel hareket noktası olarak benimsenmiştir. Bilimsel kuşku ile bilimsel yansızlık da yöntemin vazgeçilmez gerekleridir.

Bu gelişmelerin edebiyattaki güçlü etkisi sonucunda, bilim adamı gibi, gözlem, deney ve soyutlama aşamalarından geçen çalışma yöntemi takip eden bir romancı ve bunun sonucu olarak da insanın kişiliğini yaratan, yazgısını belirleyen gücün, maddesel gerekircilik olduğunu gösteren bir roman ortaya çıkmıştır. Yaygınlaşan tekniğin arkasındaki yeni roman anlayışında, çevre koşulları, kalıtsal etkenler ve rastlantılardan oluşan bir gücün insan yaşamına yön verdiği kabulü vardır. Bundan dolayı, romanlarda kişilik önemini yitirmiş, onun yerine yaşama yön veren istem dışı güçler önem kazanmıştır. Artık yazar önce ayrıntılı bir biçimde çevre koşulları ile kalıtsal etkenleri gözlemleyerek belgelemektedir. Sonra seçtiği kişiler üzerinde yapacağı deney için gerekli olan bütün bilgileri toplayıp, bunların belirli insanların kişiliği ve bu kişiliğin, belirli koşullardaki sonucu olan yazgı üzerindeki egemenliğini gösteren bir olay örgüsü yaratmaktadır. Yazar olayları, insanın mantık dışı içgüdüsel davranışlarını, tutkularını, hayvansal dürtülerini vurgulayacak biçimde düzenlemektedir.

Doğalcı roman adı verilen bu yeni roman anlayışına göre insanın dışında ve içindeki büyük güçler kendi isteminden bağımsız olarak hareket etmekte ve onu farklı yerlere

sürüklemektedir. Doğa insana karşı ilgisiz veya düşman; kişi başka canlılardan ayırt edilmeyen biyolojik bir olgu; yazgı, bir kimya deneyinin kaçınılmaz ürünü olarak düşünülmeğe başlanmıştır (Aytür 1987: 29).

ABD’de Doğalcı Roman akımını ortaya çıkaran bu öncüller yeni ortaya çıkan polisiye roman türü için bir değişimi değil bir başlangıcı ve temel tür olma niteliğini ifade etmektedir.

Çevresel belirlenimcilik, 19. yüzyıl pozitivizmi ve materyalizminin önemli bir parçası olduğu gibi, doğa bilimlerinin zaferinden fazlasıyla etkilenen yöntemler olan edebî gerçekçilik ve natüralizmin de ayrılmaz bir unsurudur. 19. yüzyıl başında psikiyatri, çevrenin ruhsal durumunu doğrudan etkileme biçimleri üzerinde yoğunlaşmış ve o dönemde yeni beliren akıl hastanesi dalgasının ideolojik temelini oluşturmuştur. Bu dalga, hastaları mevcut çevrelerinden çıkarmanın onları iyileştireceği varsayımını temel almıştır. 1838 yılında Fransız hükümeti bu varsayımdan hareketle akıl hastanelerine mesleki statü kazandıran kanunlar hazırlamıştır. Çevresel belirlenimcilik, çevrenin tarihteki nedensel rolünü vurgulayan Henry Thomas Buckle ve söylemlerinde benzer şekilde çevreye atıfta bulunan Hippolyte Taine gibi tarihçilerin de odağı olmuştur. Örneğin Rus eleştirmen Nikolay Çernişevski, popüler pozitivist romanı *Nasıl Yapmalı*’da (1863), insanın bütünüyle çevrenin belirleniminde olduğunu savunmuştur.

Balzac, *La Comedia Humaine* (İnsanlık Komedyası) adlı romanını Geoffroy Saint-Hilaire’e atfetmiş ve önsüzünde ünlü Fransız zoologun, “her yaratığın biçim ve işlevlerini çevreden aldığı” yönlü teorisini onaylamıştır. Balzac’ın romanlarında, örneğin saygın doktor Bernassis’in çevresel belirlenimcilik teorisini geliştirdiği *Köy Hekimi*’nde (1833), çevresel ve toplumsal güçlerin insanlık durumunu nasıl oluşturduğu konu edinmiştir.

Lee Clark Mitchell demiryolu tarifelerinin, telefon hatlarının ve sanayi üretiminin etkisine bağlı olarak, bilhassa 19. yüzyıl sonu natüralist edebiyatçılarında açığa çıkan bir çevresel belirlenimcilik görmüştür. Bu yazarların nazarında insanlar özerk kişiler olmaktan çok, “kalıtım ve çevrenin mantığına teslim olmuş, mknatıslarla hareket ettirilen demir parçacıkları” gibidir. Zola “deneysel roman” larındaki karakterlerin, organizmaların biyolojik deney ortamı tarafından belirlenmesine benzer şekilde, buldukları fiziksel ve toplumsal ortam tarafından belirlendiğini vurgulamıştır (Kern 2008: 373).

19. yüzyılda, ruhsal özelliklerini (frenoloji ve fizyonominin öngördüğü gibi) kafatasından ve yüzünden belli eden karakterleri hemen benimseyen orta sınıf ve işçi sınıfına mensup birinci nesil okur ve tiyatro izleyici çevresi, kötü hainlerle erdemli kahramanların yer aldığı kolay anlaşılır melodramlarda bariz etkileri olan çevre faktörünü de aynı şekilde benimsemiştir. 19. yüzyılın cinayet konulu melodramlarındaki kötü niyetli çevre, gerçekleştirilecek haince işleri haber vermekte ve hatta yaratmaktadır.

Bu yüzyılın romanında ve modern romanda yer alan cinayetler çevreye atfedilen farklı nedensel roller, şu altı unsurun karşılaştırılması ışığında görülebilir: zaman, hava, mekân, güç,

yön ve değer. Bu dönem romanında zaman, meşum bir kış gecesi gibi dramatik bir andır; hava tehdit edici veya fırtınalıdır; mekân ya bir kenar mahalle ya da tekinsiz bir kırsal mahaldir; yön, çevreden katile doğru çizgisel bir doğrultu izler; ahlaki değer ise kötüdür.

Modern romancılar çevre nedenselliğinin altı unsurunu eskisinden tamamen farklı şekillerde sunmuştur. Modern romanda zamanlama daha az kritik ve daha şansa tabi iken, hava güneşlidir ve doğrudan bir cinayetin habercisi değildir. Mekân zararsız veya samimi olabilirken yön tek doğrultu olmaktan ziyade daha etkileşimli, değer ise estetik veya varoluşsal bakımdan yorumlanmaya daha uygundur.

19. yüzyıl melodramlarının cinayet tehdidi kokan havası, gök gürültüsü ve şimşek, cinayet failini tahrik ederken, Tanrı'nın bu eyleme yönelik itirazını dile getirdiğine işaret etmektedir. Şansın yazgı veya tanrısal tepki kavramlarından soyutlandığı modern romanda ise bu unsurlar çok fazla gözlenmez. Modernler rastlantı ve beklenmedik olayları genellikle perde arkasındaki bir ilahi varlığın eserinden daha çok, varoluşun özünde rastlantısal doğasının kanıtı saymaya eğilimlidirler. Modern cinayet romanlarının tipik ortamı fırtınalı geceler değildir. Modern insan, Tanrı'nın onun yapıp etmeleri için yarattığı doğal bir dünyadan çok, kendi imgelemiyi, yazma edimiyle bizzat oluşturduğu yapay bir dünyada yaşadığını düşünme eğilimindedir.

19. yüzyıl edebiyatındaki cinayetler, çoğunlukla tekinsiz kırsal mahallerde veya tehlikeli kenar mahalleler gibi güvenilmez yerlerde meydana gelmiştir bu açıdan gerçek hayatla yakından benzerlikler taşıdığı görülür. Örneğin Karindeşen Jack'in cinayetleri, işlendiği mahalden dolayı "Whictechapel cinayetleri" olarak anılmıştır. Modern cinayetler ise bunun tersine refah düzeyi yüksek kesimlerde, en azından sıradan orta sınıf evinde gerçekleşir. Modern romancılar güvenilmez bir mahallin zorlayıcı etkisine başvurmadan, daha incelikli, beklenmedik çeşitli mekânlar ortaya koyabilmişlerdir. 19. yüzyıl romanındaki mekânlar insanlık durumunu yansıtırken, modern romanlar, mekâna bağlı insanlık durumu fikrine meydan okumuş ve bu fikri reddetmiştir (Kern 2008: 379).

Yazarın çevreye bakışı gelişen teknolojinin etkisiyle büyük ölçüde nesnelleşmiştir. Ölüm polisyede büyük ölçüde kriminal tekniğin bir konusu olarak algılanmaya başlanmıştır. Ernest Mandel Soljenitsin'in *İlk Çember* adlı romanında insan seslerinin ayırt edilip belirlenmesi ve bu bilginin tıpkı Bertillon sistemince parmak izlerinin sınıflandırılışı gibi belirli bir düzene koyularak polisin tüm dünyada on milyonlarca insan hakkında bilgiyi bir merkezde toplayabilmesini sağlayacak bir projenin üstünde çalışan uzman mahkumlardan bahsettiğini aktarmıştır. O dönem için oldukça ileri düzeyde olan benzer bir örnek de Giscard d'Estaing yönetiminde Fransız hükümetinin ülkede yaşayan herkes için doğum tarihinden okul ve askerlik kayıtlarına, oturduğu adreslere, ödediği vergilere, tutuklanmalarına vb. varıncaya kadar her türlü

bilgiyi içeren merkezi bilgisayar kayıtları oluşturulması konusunda bir plan hazırlamış olmasındır. (Mandel 1985: 71)

Batı'da 19. yüzyıldan itibaren bu türden cinayetler, romanlarda giderek daha ayrıntılı ve açık biçimde yer bulmuştur. Romanlara konu olan cinayetler, cinsellik bilimi, adli psikiyatri ve psikanaliz gibi yeni disiplinlerce yüzyıl sonuna doğru ortaya konulan bulgulara dayandırılmıştır.

Batı'da sanayileşme ile birlikte değişen sosyal yapı geleneksel kalıplar dışındaki rol kazanımları ve kadının çalışma yaşamı içerisinde yeni bir kimlik edinmesi, erkek ve kadının sosyal temas oranlarını ve karşı cins algısını da yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır. Nitekim cinsel şiddetle ilgili davalar, özellikle 1870 ile 1890 arasında ciddi biçimde çoğalmıştır. Yapılan araştırmalarda 1870 yılı civarında aile içi cinayetlerin doğasında kesin bir değişim yaşandığı ortaya çıkmıştır (De Quincey, 2007, s. 7).

Feodal ve despotik toplumlarda, suçları "kanıtlama" ve suçlunun maskesini indirmenin başlıca yolu işkencedir. 19. yüzyılın ceza hukuku ile getirilen düzenlemelerle kanıt toplama süreci bir prosedüre bağlanmıştır. Suç takibi sürecinde skolastik tartışmanın yerini ipucu toplama, suçluya verilecek hükmün dayanağı olarak işkenceyle alınmış itirafların yerini mahkeme tarafından kabul edilebilir resmi kanıt almıştır. Böylece bilim, "büyü" ve kısmen de olsa irrasyonelliğe üstün gelen bir rasyonelliği güçlü kılmıştır (Mandel, 1985, s. 57).

Bu bakış açısı suçun toplumsal yapı içerisinde değerlendirilmesinde suça ilişkin verilerin bilimsel analizine dayalı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Süreç, suçun açığa çıkarılmasında, tanık ve delil bağlamında bir takım yenilikleri, suç konu alan edebiyatta ise analitik bir bakış açısını ön plana çıkaracaktır

19. yüzyıldan itibaren bilimin geldiği bu noktadaki veriler polisiye romanın doğuşu ve gelişmesinde etkili olmuştur. Edgar Allen Poe'dan başlayarak polisiye romanları tarayan G. Grella, 1980 yılında yazdığı *The Formal Deductive Fiction* adlı eserinde dedektifin sürekli bilimsel ideal peşinde olduğunu ileri sürmüştür. Dedektif olaylar ve olgular arasında gerçekte var olan fakat görülmeyen bağlantıları ortaya çıkararak bir sonuca gitmektedir, sorunu adeta yasalarına oturtur (Kahraman, 2009, s.5).

Aynı yüzyılın ortalarından sonra beliren polisiye romanlarda, suç ve suçsuzluğun nesnel bir gerçeklik olarak gösterilmesi dedektifin suçu ortaya çıkarırken izlediği yolun rasyonalizmin damgasını taşıyan pozitif, determinist bir mantıkta olması dikkat çekicidir. Bu biçimleniş 19. yüzyıl başında çok etkili olmuştur. Dedektifin ipuçlarından çok "semptom"ları değerlendiren yaklaşımı da buna bir delil olarak gösterilebilir.

Örneğin fotoğrafın icadı ve hızla yayılmasıyla 1840 yıllarında hızlı bir atılım olmuştur. Hem suçluların hem de ipuçlarının kaydedilmesi, korunması ve ileride kullanılmak üzere saklanması mümkün olmuştur. Bunu kısa süre sonra parmak izlerinin alınıp kayıtlara

geçirilmesi izlemiştir. Walter Benjamin'in belirttiği gibi, fotoğrafın keşfedilmesiyle dedektif romanının doğuşu arasında kronolojik bağlantının bulunması rastlantı değildir (Sutherland, 1976, s. 30).

Bu veriler ışığında Fransız polisiye romancıları Boileau ve Narcejac, 1975 yılında kaleme aldıkları *Le Roman Policier* (Polisiye Roman) adlı incelemelerinde polisiye romana bilimsel verileri katan yazar R. Austin Freeman'ı (1862-1951) "ilk gerçek polisiye roman yazarı" olarak tanımlamışlardır. Kahramanı "Thorndyke" olan ilk romanı *Kırmızı Parmak İzi* adlı eserde Freeman, Özellikle kriminolojiyi gerçek bir bilim gibi kabul ettirmeyi amaçlamış, fotoğraf, laboratuvar araştırmaları ve özellikle parmak izi uygulamasına muammanın çözümünde başat bir rol vermiştir.

Freeman bütün romanlarında muammanın çözümünde bilimi kullanmış, tıp, botanik, kriminoloji ve tarım bilgisi yararlandığı bilim dalları olmuştur. Ancak Dr. Thorndyke bunlardan yararlanırken bu bilim dalları olayın geçtiği dönemde hangi imkanları sunuyorsa onlardan yararlanmış, daha sonraki yılların süper dedektiflerinin yararlandığı sofistike ve çağı aşan ileri teknoloji ürünü cihazların katkısına hiç başvurmayacaktır.

Gelişen teknolojiyle birlikte ilerleyen kriminolojik tekniklerin polisiye romanlarda kullanılmaya başlamasıyla birlikte, polisiye romanlarda dedektifler katili bulmak için analitik çözümlene yöntemlerini yavaş yavaş bırakmışlardır. Suç mahallindeki bulguların ileri teknolojiye dayalı cihazlar aracılığıyla analiz edilmeye başlanması suçlunun yakalanması için bu tür analizlerin yeterli olmasını sağlamıştır.

Bu bilimsel gelişmelerle birlikte düşünülmesi gereken bir diğer gelişme de bütünleştirici niteliktedir. 1720'de Napolyon Yasaları'nın ortaya çıkması, suçun gitgide artan bir ölçüde kendisini göstermesi, yeni bir hapisane sisteminin geliştirilmesi, "kimlik" ve "tanınma" sorununa da yeni boyutlar eklemiştir. Özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren suç ve tutukluluk da farklılaşmış, öznellik içeren ve yanlışlara yol açarak tehlikeli olabilen "eşkal" kavramını somutlaştırma ve nesnelleştirme çabası sistematik bir arşive giden yolda yeni boyutlar edinmiştir. Elbette fotoğrafın icadı da bu konuda büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Bu aşamada suçlunun teşhisi yönteminden kaynaklanan yetersizliği gidermek adına 1879'da Bertillon, antropometriye dayanan bir yöntem üstünde çalışmaya koyulmuş, çalışma bir arşivleme sistemiyle sonuçlanmıştır. Bu arşiv, 1888'de Galiton tarafından geliştirilmiştir. Bundan bir süre önce de 1823'te dokübilimin (histoloji) kurucusu Purkye'nin çalışmalarını 1880'de Herschel, Uzakdoğuda kullanılan yöntemlerle birleştirerek parmak izi kavramını ve kullanımını açıklamıştır. Bütün bunlar toplumu belli bir düzen içinde tutmak için gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan polisiye romanın oluşma ve gelişmesine de nesnel dayanak teşkil etmiştir (Sutherland, 1976, s. 43).

Polisiye romanlarda dağınık ve şekilsiz durumdaki olguların belirli bir düzen ve uyum içerisinde bir araya getirilmesi de bu teknikle gelişen bakışın ürünüdür. Polisiyelerde amaç “bilgiye ulaşma”dır. Sir Arthur Conan Doyle tarafından yaratılan dedektif kahraman Sherlock Holmes, İngiliz materyalizminin tipik bir örneğidir. Holmes, ampirik bir biçimde “kanıtların birbirine eklenip teorinin ortaya çıkması” yöntemini kullanır. Yani kanıt (deney) teoriden önce gelir. Agatha Christie tarafından yaratılan Belçikalı dedektif karakteri Hercule Poirot ise Fransız materyalizminin temsilcisidir ve bu kahramanın maceralarında kanıt yani deney değil teori önceliklidir. Poirot bir teori üretir ve kanıtlarla bunu sınar. Holmes nesnelere, Poirot insan psikolojisine dayanır. Amerikan polisiye romanlarında Freudyen bir dedektifle Gestaltçı bir katilin yöntem savaşlarını görürüz. Bu romanlar “eğlencelik popüler kültür ürünleri” kimliğinin arkasında çağının felsefe ve bilim yönelimlerinin izlerini taşırlar.

Sonraki yıllarda sosyologlar yakın çevreden başlayarak genel toplumsal güçlere kadar uzanan etkenlerin toplumun davranış biçimi üzerindeki çeşitli etki ediş biçimlerini saptamıştır. Adli psikiyatrlar ise, Ricard von Krafft-ebing’den başlayarak, “garip seks cinayetlerine” yol açan yeni, cinsel patoloji çeşitleri tayin etmiştir. Modern suç profilmeleri cinayet etiyojisini polis soruşturmasına yönelik olarak yeniden inşa etmek için giderek artan kesinlikte veri bankalarından yararlanmaya başlamıştır.

İlerleyen aşamalarda incelikli hale gelen adli tıp, ölüm sebebi ve ölüm anını belirlemeyi kolaylaştırmaya başlamıştır. Laboratuvarlar kan lekelerini, toz zerreciklerini, kurbanların veya şüphelilerin giysileri üstünde bulunan saç dokularını inceleyerek sanıkları belirlemede uzmanlaşmaya başlamışlardır (Scages, 2005, s.109-111).

Polisiye romanlar özellikle dünya savaşları sonrasında bu bilimsel kaynakların yanında, şüpheli kimselerin peşine düşme, iz sürme, suçluların bulunması olası yerleri gözetleme, yasal ve sahte-yasal elektronik dinleme işleriyle uğraşan yüzlerce hatta binlerce polisin rutin ve kararlı çalışmalarını sergilemiştir.

Polisiye romanlarda teknolojinin kullanımının geldiği son nokta Holmes’un ilkel deney tüplerinin 21. yüzyıl versiyonu sayılabilecek çok gelişmiş aletlerle tek bir kılı veya bir damla kanı analiz ederek suçluyu açığa çıkaran romanlardır. Bu romanların dedektifleri klasik dedektifler gibi bohem değillerdir; birer doktora benzemektedirler.

Polisiye romanın tekniğin imkânlarıyla cinayete yaklaşımı nesnelleştirme ile birlikte fenomenolojik bir bakışın kapısını aralamıştır. Modern dönem romanı, cinayeti açıklamak yerine onu yoğun anlam bileşenleri içerisinde gerçekliğin katman ve dokularını incelemenin bir aracı olarak kullanır. Bu yaklaşım Edmund Husserl’in fenomenolojik indirgeme yönteminin edebiyattaki karşılığıdır. Fenomenolojik yöntemde, “doğal yaklaşımın askıya veya paranteze alınması” söz konusudur. Burada sözü geçen doğal yaklaşım, fenomenlerin bilinçte nasıl bir

bileşen oluşturduğunu daha eksiksiz biçimde anlamak için onların sebeplerine inme eğilimidir. Husserl, nedenselliğin dünyadaki gerçekliğini yadsımasa da, nedensel bilgiye yönelmenin, bizi doğrudan deneyim sahibi olduğumuz dünyayı bilmenin daha kesin yollarından alıkoyduğu kanısındadır. Nitekim romanda kullanılan simge niteliğindeki bir objenin nedenlerine yönelmek onun rengi, şekli ve izlenimine yönelik daha özenli bir araştırmanın yolunu kapatacaktır. Modern romanda nedenselliği “paranteze alarak” şeyleri alışılmışın dışında bakışlarla görme olanağı sunulmuştur. Bu değerlendirme romandaki cinayetin nedensel bakış açısını da kapsar. Böylece yazar, sıradan nesnelere anlamlı yüklü olduğu etrafımızı saran dünya üzerine deneyim sahibi olma biçimlerimizi keşfetmenin alışıldık yollarından kurtulur.

Nedenselliğin yaratıcı biçimde ters yüz edilmesi, 20. yüzyıl suç ve polisiye romanlarına özgü bir durumun hatırlatmasıdır; çünkü bu romanlar, her zaman eksik ve çoğunlukla hatalı olan cezai yargıların varlıkları budanan cinayet zanlılarıyla dolup taşmaktadır. Husserl (2005: 14-17)’e göre nedensel tahlil fenomenolojik değerlendirmelerin gücünü azaltır ve köreltirken, Fransa’da “Yeni Roman” akımının öncülüğünü yapan ve kuramlar geliştiren Robbe-Grillet’ye göre romancının gören gözünü ve etrafını saran dünyaya duyarlılığını dağıtır ve başka yönlere saptırır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinin hemen sonlarından 20. yüzyılın başına kadar olan dönemde romanda nedensellik, çevreden katile doğru tek yönlü bir işleyiş gösterir. Bunun aksine, bazı modern romancılar özellikle çizgisel neden-sonuç ilişkisini hedef almış ve bunun yerine çizgisel olmayan etkileşimli sistemlere başvurmuştur. Tom Le Clair, 20. yüzyıl Gestalt psikolojisi, kuantum teorisi ve sibernetiğin yanı sıra, Whitehead felsefesi, Saussure’u takip eden dilbilim ve Levi-Strauss antropolojisinde, bu “sistem romancılarının” düşünsel kökenlerinin izini sürmüştür. Le Clair, Ludwig von Bertalanffy’nin 1968 tarihli *General System Theory* (Genel Sistem Teorisi) adlı eserini, bireylerden ekosistemlere dek her türden karmaşık sistemin canlı yapılarına yönelik incelemeler için temel metin saymıştır. Bu sistemler parçalanamaz bölünemez olduğundan, birer bütün olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu sistemlerin nedensel işleyişi çizgisel değil, çevrelerindeki diğer sistemlerle etkileşim halindedir; bu etkileşim ise enerji aktarımıyla değil, bilgi dolaşımı yoluyla gerçekleşir. Bunlar, amaca yönelik, kendi kendini örgütleyen ve kendi kendini düzelten sistemlerdir. Nitekim bu özellik birçok modern dönem romanlarında görülmektedir. Bu romanlarda çevre, karakterler üzerinde çizgisel biçimde doğrudan değil, dolaylı olarak etki yapar. Çevre bu etkiyi, kişileri giderek genişleyen ve küreselleşen bilgi, mal ve para mübadelesine iten dolaşım, etkileşimli yeni teknoloji sistemleri ve kurumlar yoluyla gerçekleştirir (Kern 2008: 382).

Modern romanlarda bu gibi etkileşimli nedensel ağlara, en çok yeni iletişim teknolojileriyle donanmış bir çevreden beslenen seri katilde rastlanır. Bunlardan kimileri bu araçlar yoluyla öğrendiklerinden, kimileri de işledikleri cinayete yönelik tepkilerden etkilenerek

eyleme geçer. Adını modern toplumun her yanına sinmiş ses ve enformasyon geribildirim sisteminden alan *Beyaz Gürültü* romanında, bir seri katilin cinayetlerine televizyondan duyduğu sesler esin vermektedir; bu sesler daha sonra yerini kendi işlediği cinayetlerin haberlerine bırakır. De Lillo, *Underworld*'de (Yer altı Dünyası) (1997) şöyle der: “Bir olayı banda alıp oynatmak için gereken araçların giderek daha yaygın kullanım kazanmasıyla beraber, seri cinayetler daha olanaklı hale gelmiştir. Banda alma ve oynatma, olayın, yoğunluğunun artırılarak özetlenmesini sağlar ve bunu tekrarlama gereksinimini artırır”

Modern romanda önceki döneme göre ortaya çıkan önemli bir değişim de çevre nedenselliğinin cinayetlerdeki ahlaki değerlerle ilintisidir. Modern romancılar kötü çevre hissini bir ölçüde koruma eğilimi göstermiş olsalar da Hıristiyanlıktan yalıtılmış, ahlaki değer içermeyen bir kötülük söz konusudur. Tekil eylemlerin betimlenmesinde metafor düzeyinde kötülüğe başvurulmuştur, fakat kötü bir ortam, cinayeti haber vermek veya ona yol açmak açısından kullanılmamaktadır (Kern 2008: 383).

Modern romanda olayın geçtiği mekânın kenar mahalle ve kırsal kesimden kentsel çevrede yaşayan orta kesimin iç mekânına kayması aslında “güvensizlik” ortamının giderek kentlere kaymasından dolayıdır. Güvensizlik olgusu ıssız ve metruk taşra mekânlarından, kenar mahallelere oradan da kent merkezine kaymıştır. Böylece seçkin kent merkezlerinde kırsal kesimden kent kenarlarına gelişen göçü, kontrolsüz nüfus artışını ve yoksul kesimlerde artan suç oranını yadırgayan kent soylu edebiyat yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. 19. yüzyıl insanı, suçun kenar mahallelerde yaşayan, açık seçik saptanabilir alt sınıflara yakıştırıldığı bir dünyada yaşamaktaydı. Modern insan ise, şehrin daha çeşitli toplumsal olanaklara ve davranış normlarına açık çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır. Modern insan, toplumun nedensel rolünü belirlemenin, bütün sınıfların ve her bölgenin suçla dolup taşıdığı, cinayetlerini, günden güne anlaşılabilir bir durum alan toplumda işleyen katillere ilişkin romanlarda daha sorunlu olduğu görüşündedir. Bu farklılıklar en çok da korku ve nefretin toplumsal kökenlerini konu alan romanlarda açığa çıkmıştır.

Kara romanın bir alt türü olarak nitelenen “suspence” (şüphe) romanları özellikle fiziksel ve ruhsal olarak yaşam mücadelesi veren kişinin öyküsünü anlatmaktadır. Bu türün özünde karmaşık bir kişiliğin psikolojik çözümlemesi veya davranışsal bir incelemesi söz konusudur. Türün yazarları kahramanlarına yaşamlarının dengesi ve normal akışı yıkıldığı ana yaklaşırlar. Toplumsal koşulların kişiyi yalnızlaştırması ve çevrenin kişinin üzerindeki baskın yapısı ve “çaresizlik” olguları kurgunun temel unsurlarıdır. Bu sebeple Andre Vanoncini gibi birçok eleştirmen bu türün yazarlarının, psikolojik, sosyal, felsefi ve ahlaki konulardaki düşüncelerini açıklamak için polisiye roman kurgusuna başvurduklarını söylemiştir (Vanoncini, 1995, s. 98).

Klasik ve geçiş dönemi edebiyatlarının yerini göçlerle sosyal yapısı değişmiş ve anonimleşmiş kentlin orta sınıf yazarlarının tahlilleri ve betimlemesine dayanan edebiyat almıştır. Bu sosyal değişimin sonucunda “suç” edebiyatın konusu olduğu zaman akla daha çok kentler gelmeye başlamıştır. Ancak edebiyattaki suç henüz tekil bir iradenin bireysel eylemine hapsedilmiş bir olgudur. Üstelik kente özgü, yüksek rakamlarda kazanca ilişkin bir suç tanımlaması henüz ortada yoktur. Suç birey iradesi ve sosyal ahlak tanımlaması arasındaki bir çatışmanın edebi yorumu niteliğindedir.

Bu değişimi Antony Giddens’in yerinden etme dediği bir süreçle, yani toplumsal ilişkilerin yerel bağlam ve etkileşimlerden “çıkarılarak”, belirsiz zaman-uzam aralıklarında yeniden yapılanmasıyla tanımlamak mümkündür. (Giddens 1994: 22)

Bireylerin ideolojik bakımdan yerel bağlamlardan uzaklaşması, din ve ahlakı atalarının toprağında devam ettiren, geleneğe dayalı fikirlerin uzamsal zeminini değiştirmiştir. Geleneksel fikirlerin kökünden sökülmesiyle beraber, modern bireylerin değer ve kurumları yeniden biçimlendirme tasarıları giderek sanatsal ve varoluşsal tasarımlara dönüşmüştür.

Polisiye romanın ortaya çıkması ve gelişmesinde etkisini gösteren bir diğer unsur da para ve suç ilişkisidir. Bu gelişme kentleşmeyle artan suçun temel karakteristiğini vermiştir. Suç giderek artan biçimde iktisadi bir girişim halini almıştır. 1850’de Fransa’da düzenlenen iddiamelerin büyük çoğunluğu hâlâ hırsızlıkla ilgilidir, ama 1860’a gelindiğinde sahtekârlık en yaygın suç halini almıştır. Hapishaneler giderek borçlulardan boşalıp dolandırıcılar, hırsızlar, soyguncular, eşkiya ve katillerle dolunca, yasayı uygulamaya aracılık eden polislerin de toplumsal statüsü buna uygun olarak yükselmiştir. Yine de özellikle Anglo-Sakson ülkelerindeki anlayış polis teşkilatının, düzeni sağlaması ve günlük suçla etkin biçimde mücadele etmesi açısından olumlu bir yapılanma olduğu yönündedir (Zehr, 1976, s. 43).

İngiltere’de ciddi bir sorun haline dönüşen güvenlik sağlamak ve hırsızlık olaylarını önlemek için ağır yaptırımlar içeren yasal düzenlemeler yapılmasının yanı sıra 18. yüzyılın ortalarında yargıçlar tarafından verilen izleme görevlerini yerine getiren bazen de suçluları yakalayarak yargıcın huzuruna çıkaran “Bow Street Runners” adıyla bir teşkilat kurulmuş, bu teşkilat 1828 yılında yerini “Metropolitan Force” (Metropolitan Police) ismiyle kurulan ilk polis teşkilatına bırakmıştır. 1843-1844 yılları arasında ise ilk kez “sivil kıyafetli dedektifler” örgütü kurulmuş, bu örgüt Scotland Yard’ın bugün çok ünlü olan “Criminal Investigation Department”ın (Cinai Olaylar Soruşturma Bölümü) ilk nüvesini oluşturmuştur (Symons, 1985, s. 72-75).

Casus romanlarının edebiyattaki öncüleri İngiltere’de 18. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini göstermişlerdir. Julian Symons casus romanlarının kökenini, hasmının değil de

casusun gerçek kahraman olduğu James Fenimore Cooper'ın Casus (1821) adlı romanı olarak göstermektedir (Symons, 1985, s. 77).

Yeni teknolojiler ve kentlerdeki nüfus birikiminden toplumsal örgütler de etkilenmiştir. Söz konusu değişimler, artan işbölümüyle beraber, toplumsal yaşamı uzman eğitimi almış isimsiz yabancılara daha da bağımlı kılmıştır. Marks bu durumu, açık bir şekilde, modern kapitalist toplumlarda kişiler arasındaki geleneksel ve ahlaki bağların, yerini bütün insan ilişkilerine sinen parasal bağa bırakması olarak açıklar. 1900 yılında Georg Simmel de bu gelişmeye dair benzer bir saptamada bulunarak, paranın nitelikle bireyselliği “kaç para?” sorusuna indirgediğini öne sürmüştür. Bu koşullar göz önünde tutulduğunda ahlaki ve dinsel kuralların otoritesinin, yerini estetik veya varoluşsal tasarımlardan da öte ticari taleplere bıraktığı söylenebilir. Buna karşılık kentsel çevre, yaratıcı güçlere ve özgüvene zemin oluşturan katı bir bireyselliği ve çok yönlü bir toplumsallığı teşvik etmektedir. Daniel Bell'in öne sürdüğü gibi, modern toplumsal örgüt, benliğin zeminini gelenek ile toplumdaki, yalıtılmış bağımsız “ben”e kaydırmıştır.

Daniel Bell *Cultural Contradictions of Capitalism* (Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri) adlı kitabında, gelişmiş Batı toplumlarındaki krizlerin, kültür ile toplumun birbirlerinden ayrılmasına kadar geri gittiğini söyler. Modernist kültür gündelik hayatın değerlerine sızmaya başlamıştır; canlı dünya modernizm tarafından bozulmuştur. Modernizmin güçleri nedeniyle, sınırsız bir kendinin farkına varma (self-realization), otantik bir kendini duyumlama öz deneyimi (self-experience) isteği ve aşırı uyarılmış bir duygusallığın öznelciliği hâkim olmaya başlamıştır. Bell, bu atmosferin, toplumdaki mesleki yaşam disipliniyle bağdaşmayan hedonistik motifleri serbest bıraktığını söylemiştir. Dahası, modernist kültür, amaca yönelik ve akılcı yaşamın ahlaki (moral) temelleriyle tam bir uyumsuzluk oluşturur. Bu yolla Bell, protestan ahlakın çözülmesinin (bir zamanlar Max Weber'i de rahatsız eden bir fenomen) sorumluluğunu “düşman kültürün” (adversaryculture) üzerine yıkmıştır. Kültür, bu modern biçiminde, ekonomik ve yönetsel zorunlulukların baskısı altında rasyonelleştirilen gündelik hayatın alışkı (convention) ve erdemlerine karşı nefret hissi uyandırmaktadır (Habermas 2005: 5).

Nitekim bir sonraki aşama özellikle polisiye roman için nedenselliğin modernliğe özgü sosyal ve iktisadi dönüşümle ilişkilendirildiği gözlemci ve açıklayıcı kitapların ortaya çıktığı dönem olacaktır. Polisiye romanda kent ortamlarının başat hale geldiği dünyada, yasal ve yasa dışı örgütsel yapıların gücü ortaya konacak, suça ilişkin nedensellik bu noktadan itibaren daha nesnel tanımlama ve açıklamalarla kendini gösterecektir.

Modernlik ile gelen değişim romanın çevre ve insanla olan nedensel bağını da etkilemiştir. Polisiye romanın ortaya çıktığı 19. yüzyılın düşünsel çerçevesini belirlemecilik ile kestirilebilirlik oluştururken, modernist yönelim, daha estetik ve varoluşsal anlayıştaki

modernistlerin benimsediği nedensel düşünce açıları olan olasılık ile belirsizliğe yer açmıştır. Virginia Wolff'un, "hiçbir şeyin tek bir şey olduğunu söyleyemeyiz" yönündeki görüşü, modernistlerin bakış açılarını ifade eden bir hüküm olarak değerlendirilebilir.

19. yüzyılın sonlarında, iyi-kötü ikiliğine dayalı ahlak melekisine belirleyici nedensel rol atfetme anlayışı yerini yavaş yavaş daha karmaşık estetik ve varoluşsal açıklamalara bırakmıştır. Modern dönemde genelleştirilmiş bireyden, özelliği vurgulanan bireye geçişte karmaşıklık ve geçişlilik kendini daha açık biçimde göstermiştir. Bu dönüşüm iyi-kötü ayrımına dayalı cinayete dair ahlakileştirmeden "cinayet estetizmi"ne geçişi ifade etmiştir.

Polisiye romanın bünyesinde, sanatsal romandaki cinayetin estetize edilmesi ve karmaşıklık olgularına yer verilirken aslında estetik veya felsefi bir amaç güdülmemiştir. Polisiye roman adına, sanat felsefesindeki bu gelişmelerden çıkarılan pay cinayet olgusunu ahlaki vurgudan arınmış biçimde daha rahat kullanabilme imkânıdır. Polisiye romanda önemli olan cinayetin sosyal ve ahlaki değerlendirilişi değil merak uyandıran gizemidir. Modern sanatta genelleştirilmiş insanın yerini, birey vurgusunun alması, ahlaki yargının yerine, estetik yargının geçmesi, romana kişiliğiyle katılan yazarın yerini, gözlem ve analiz yapan yazarın alması polisiye romanda her zaman, merak duygusuna bağlı popüler etki ölçeğinde kullanılmıştır. Bu anlamda modernizmle birlikte, sanatsal alandan en uzak ama modern insanı belirleyen ticari ve siyasi dünya değişkenlerine en yakın nedensel bağa sahip edebi tür olarak polisiye romanları görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

AYTÜR, Necla (1987) *Amerikan Romanında Gerçekçilik (1870-1900)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

BAUDRILLARD, Jean (1998). *Simulakrlar ve Simülasyon*. (Oğuz Adanır. Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

DE QUINCEY, Thomas. (2007). *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet*. (İsmet Birkan. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (1827).

GIDDENS, Antony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Ersin Kuşdil Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GRELLA, George. (1976). Murder and Manners: The Formal Detective Novel. [Cinayet ve Tarzlar: Geleneksel Dedektif Romanı]. *Dimensions of Detective Fiction*. 28 (12), 37-57

HABERMAS, Jürgen (1990). *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*. (G. Naliş Çev.). İstanbul: Kıyı Yayınları.

- HUSSERL, Edmund (2005). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (Harun Tepe Çev.). İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- KERN, Stephen (2008). *Nedenselliğin Kültürel Tarihi*. (Emine Ayhan Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- MANDEL, Ernest. (1985). *Hoş Cinayet: Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi*. (N. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık. (1984).
- SCAGGS, John (2005). *Crime Fiction: The New Critical İdiom*. New York: Routledge Publishing.
- SUTHERLAND, John. (1976). *Fiction and the Fiction Industry*, Londra: Athlone Press.
- VANONCINI, Andre (1995), *Polisiye Roman*. (Çev. Galip Üstün), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZEHR, H. (1976). *Crime and the Development of Modern Society Patterns of Criminality Nineteenth Century Germany and France*. London: Croom Helm.
- SYMONS, Julian. (1985). *Bloody Murder: From the Detective Story to the Crime Novel*. Harmondsworth: Penguin Publication.